

Az EVOLÚCIO ZSÁKUTCAÍ

Az irigység hálójában

Miért csapta agyon Káin Ábelt? Miért dobták a kútba Józsefet a testvérei? Mi a legősibb és legáltalánosabb jellemvonása az embernek? Honnan a sok hiú, nagyravágyó, hatalomra és fölényre törekvő ember? Hogyan hársítsuk el az irigységet és a vele gyakorta együtt járó gyűlöletet?

A jellemvonások és az emberek viselkedésében szerepet játszó társadalmi folyamatok vizsgálatának viszonylag kevés figyelmet szentel a pszichológia. Különösen azokról a negatív személyi tulajdonságokról esik kevés szó, amelyek a társadalmi együttélési viszonyokból következnek, ugyanakkor erkölcsi és vallási normákba ütköznek. Jelen vannak, ténkretehek az életünket, megakadályozhatják az embert szabad fejlődésében, mégis úgy tesznek, mintha nem léteznének vagy nem lenne különösebb jelentőségük.

Az emberi szellemnek ezek a műfogásai, védekezési kísérletei talán azzal magyarázhatóak, hogy az ember viselkedését csak a társadalmi élettel való összefüggéseiben lehet megérteni. Így minden negatív jelenség lepleződése, különösen ha az halmozottan van jelen, az együttélés alapelveit érinti. Az, amit az egyének magukra vonatkozóan nem képesek tudomásul venni nagyobb lelki megrendülés nélkül, azt a kultúra és a tudomány is igyekszik eltussolni, hogy az ember társadalmi eszményképe érintetlen maradjon, meg ne inogjon. Vagy ha másként nem megy, ha a károztatott jellemvonások túl nagy galibát okoznak, a látszat kedvéért a problémát megpróbáljuk néhány szerencsétlen ember nyakába varrni. Ez azonban csak hamis látszat, hamis társadalmi perspektíva.

Az alábbiakban az olyan természetű emberi jellemvonásokat kívánjuk górcső alá venni, amelyek a lehető legáltalánosabb társadalmi eszményképtől: embertársaink tiszteletétől, szeretetétől és mindenféle közösségérzéstől. Nevezetesen az irigységről, a hatalmi törekvésről, a nagyravágyásról, a fölényérzésről kívánunk szólni mint társadalmi valóságunk legáltalánosabb lélektani jelenségeiről.

FÉLTÉKENYSÉG ÉS HATALMI TÖREKVÉS

Tulajdonképpen minden viszálynak, minden konfliktusnak alapvetően ugyanaz az indító oka: az egyik fél megpróbálja rákényszeríteni akarát a másikra, megpróbál hatalmat gyakorolni a másik felett. Az ilyen jellegű viszály állandóan jelen van az emberek között, mindig hat az élet minden pillanatában, minden társadalmi képződményben és csoportban – az egymáshoz való alkalmazkodás ritka pillanatait kivéve, amikor átmenetileg valamilyen kompromisszumon alapuló egyensúlyi helyzet jön létre. A viszály ilyenkor átmenetileg szűnhet, a konfliktus azonban a kompromisszumok mögött továbbra is fennáll, és csak idő és alkalom kérdése, hogy az ellenérdek, a széthúzó erők ismét összeütközéshez vezessenek.

Az érvényesülési vágytól és a hatalmi törekvéstől futve az emberek között állandó versengés jön létre az erőfölényért. A hatalom és a fölény megszerzésének jegyében zajlik a legtöbb élet. De ez határozza meg a különböző népek történelmét is. Ez az alapja mindenféle testvéri viszálynak, családi perpatvarnak, de ugyanígy a nemek, társadalmi rétegek, vállalatok, pártok, szervezetek kapcsolatainak is. Mindegyik a másik fölét kíván kerekedni, megpróbál hatalomra szert tenni fölötte, vagy ha ez nem megy, legalább bosszúságot és fájdalommal igyekszik neki okozni.

Ösödöktől fogva ez a mindent átható hatalmi törekvés (a fölény megszerzése, illetve a hozzá társuló irigység, kapzsiság, hiúság) helyezi egymással szembe az embereket. Ez a legtöbb baj és emberi szenvedés forrása. Az ember számára ma már ez – önnön természetét – teszi ellenségessé és csaknem elviselhetetlenné veszedelmessé a világot, és nem az ismeretlen elemekkel, a zord világgal való küzdelem. Az irigység tüze ott lobog az emberek lelkében, és nem akadályozhatja meg, hogy időnként fel ne lángoljon. Az erőszak, a háborúk, robbanások, gyilkosságok, bankrablások mind abból fakadnak, hogy valaki ezáltal fölényre tegyen szert, vagy hogy a fölény érzése érintetlen maradjon. Ugyanez az elkeseredett küzdelem folyik, csak valamelyest szolidabb és civilizáltabb keretek között (a tözsdéken, a választásokon, a hivatalokban,

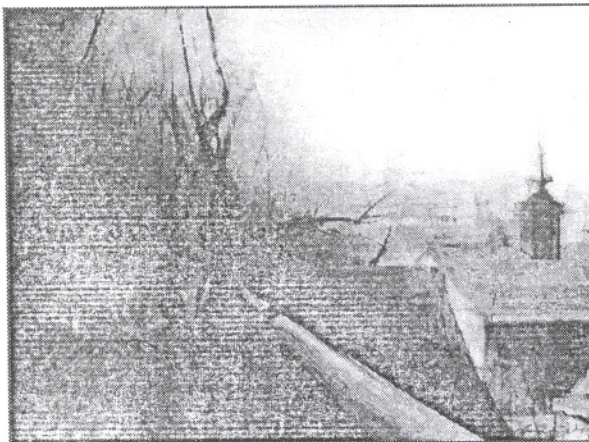
ség és hatalmi törekvés színtere az egész világ, a társadalom valamennyi intézménye, szervezete – kezdve a politikai pártoktól a törvényhozáson át a gazdaság irányításáig és ellenőrzésig, beleértve a kultúrát és a tudományt is.

SIKERTELEN CIVILIZÁCIÓ

De vajon honnan ez a hatalmi megszállottság? Miért képes világunkban mindent maga alá gyűrni az irigység, a nagyravágyás, az érvényesülési törekvés? Miért a hatalom, és nem a tehetség, a szorgalom, a tudás, a szeretet, az áldozatkészség jelenti az életben a legtöbb értéket? Miért nem a társadalmilag hasznos teljesítményekre való törekvés, a közösségi érzés ad irányt és erőt az embereknek?

Egyes elképzelések szerint ez azért van így, mert a civilizáció vékony máza alatt az ember lelkében még meglehetősen barbár indulatok munkálnak. Magyarán az ember nem nőtt ki még egészen az állatvilágból, amelyben az erőfölény jelenti a megmaradási esélyt. Az ember mai konstitúciója mellett meg van győződve arról, hogy aki nagyobb hatalommal rendelkezik (vagyis erősebb másoknál), annak nagyobb esélye van a túlélésre.

Mások tagadják, hogy az emberi társadalomban, hasonlóan, mint az állatvilágban, farkastörvények uralkodnának. Szeretik a társadalmat az emberek szabad és szolidáris közösségeként elképzelni, amit a közösségérzés tart össze, büszkén hivatkozva az emberi kultúra intézményeire és nagy teljesítményeire, amelyek önzetlenség, áldozatvállalás, hasznos teljesítmények nélkül nem jöhettek volna létre. Ez a koncepció kimondatlanul magában foglalja azt az elképzelést, hogy az irigység, a hatalomvágy zavaró, gátló körülmény, ami egyedi sajátosságokkal függ össze, és befolyása nem túl nagy az emberi civilizáció egészét tekintve. Meg hogy az emberek többségének jó a kapcsolata a közösséggel, jó szándék és a jó ügy szolgálata vezérli őket. Idegen tőlük a tulajdonhoz való ragaszkodás, a kapzsiság, a féltékenység és a hatalomvágy, csak hát a társadalmi igazságtalanságok miatt hátrányban vannak a többiekkel szemben. Mint ismeretes, a szocializmus megpróbálta forradalmi úton realizálni ezt az elképzelést. Tűzrel-vassal megpróbált igazságot tenni, attól a gondolatától vezérelve, hogy a fölvilágosított, a reformerek, párt-

Ivana Bjelica: Pétervárad tetői, 1998

vezérek fáradozásának köszönhetően széles társadalmi méretekben létrehozható az „új ember”, aki mentes lesz az egyéni érdekektől és a hatalomra mint pusztá hatalomra való törekvéstől.

Tudjuk, hogy ebből az elképzelésből mi vált valóra. Maga a bolsevik mozgalom is az emberek irigységére és rablási vágyára alapozott, amelynek eredményeként milliókat fosztottak meg életüktől és javuktól, hogy a végén koldusszegénnyé váljon minden ország, már amelyik egyáltalán megmaradt a kommunista birodalom összeomlása után. Először azok váltak a forradalom áldozataivá, akik a hasznos társadalmi teljesítményekhez példát mutathattak volna.

A dugába dőlt kísérlet után az elszegényedett országok lakói ismét az önzés, az irigység, a hatalmi törekvés sötét erőinek az oldalán találták magukat. És mivel a nincstelenek irigysége, hatalmi törekvése könnyen túlteszi magát minden erkölcsi és vallási tiltáson, semmi sem akadályozza meg, hogy az irigység az egyéni és a tömegben fel ne lángoljon.

A hatalomvágyval és az irigységgel való szaktítás a modern nyugati társadalmakban sem viheto keresztül. Az emberi önzés, úgy tűnik, kacsababb és erősebb az emberben a társadalmi egyenlőség és igazságosság vágyánál. Vélhetően ez mindaddig így lesz, a hatalomért való vetélkedés mindaddig ott fog munkálni az egyéni magatartás hátterében, amíg az egyik ember nyeresége a másik ember veszteségének jelenik meg. Sőt, az individualizmus erősödésével az emberek lelki-érzelmi indéka az egyenlőség, az együttlét, az igazságosság, a kötelesség teljesítés helyett még inkább a személyes érdek, az anyagiasság, a hatalmi törekvés irányába tolódik el. Ennek egyik kézzelfogható következménye, hogy a globalizálódó világban mind kevesebb ember kezében összpontosul a gazdaság irányítása és ellenőrzése. Más szóval, a hatalom mind kevesebb tulajdonosa lesz, amit az erőszakkal féken tartott vagy szelíden rászédelt emberek többsége kénytelen tudomásul venni és kiszolgáltatni.

AZ EVOLÚCIÓ ZSÁKUTCAI

Az irigység hálójában

(Folytatás a 7. oldalról)

A HATALMI SZIMBÓLUMOK ÉS AZ ÉRTÉKEK HIERARCHIÁJA

A hatalmi berendezkedés logikája szerint az emberek két csoportba oszthatók: vannak, akik felettünk vannak, és vannak, akik alattunk. A társadalom hierarchiája a hatalmi szimbólumok révén kénytelenül tükrözi, hogy kinek mekkora hatalma van, kik azok, akik fölöttünk állnak, és kik azok, akik alattunk.

A hatalom legfontosabb szimbólumai a pénz, a társadalmi pozíció, a hírnév, ugyanígy a ház, az autó, a tartós fogyasztási cikkek. A szimbólumok érték meghatározók. Akinek sok pénze van, magasabb társadalmi pozíciót tölt be, vagy híres-neves ember, az a többiek szemében nemcsak hogy nagyobb hatalommal rendelkezik, hanem egyszerűen csak értékesebb ember is. Akinek nagyobb a háza, az értékesebb, mint aki viskóban lakik. Akinek külön autója van, az külön ember. És így tovább.

A hatalmi szimbólumok érték meghatározó szerepe miatt az emberek féltékenyen reagálnak minden változásra, ami környezetükben a hatalmi hierarchiát megbontja. Talán semmire sem olyan érzékenyek, mint éppen erre. Semmire sem reagálnak olyan féltékenyen, mint mások előmenetelére, növekvő népszerűségére, anyagi gyarapodására vagy szakmai sikereire. Vannak, akik a fölényérzésük veszélyeztetése miatt személyes sértésként élik meg mások szépségét, fiatalágát, egészségét vagy testi erőnlétét is. Mivel az irigy emberek célpontját mások értéke és jelentősége képezi, minden ezzel kapcsolatos apró változást pontosan érzékelnek, és ha azt nem képesek valahogyan semlegesíteni, irigységük könnyen rágalmakra, erőszakra, pusztításra ragadtatja őket.

A SÁRGA IRIGYSÉG

A hatalomra és a fölényre törekvő embert legtöbbször az irigységről ismerni fel, ami többféle formát ölthet. Megnyilvánulhat hiúságban, bizalmatlanságban, nagyravagyásban, zsugoriságban, leggyakrabban a méricskélésben és a megrövidítettségtől való félelemben. Az irigy ember – mondja Adler – mindegyre azt méricskéli, milyen arányban áll másokkal szemben, mások mit értek el, mivel rendelkeznek. A mindig többet bírni akarás miatt állandóan megrövidítve érzi magát. Örökösen attól fél, hogy mások fölébe kerekednek, ezért mindent a győzelme vagy veresége szempontjából fog fel és értékel. Akármit is mutat ez a mérleg egyénileg, mindig vannak és lesznek emberek, akik több pénzzel, magasabb beosztással, nagyobb házzal, drágább kocsival rendelkeznek, vagy szebbek, fiatalabbak, okosabbak, jobb hírnévnek örvendenek, s emiatt az irigy emberben szüntelenül ellenséges indulatok gerjednek.

Ez a szakadatlan elégedetlenség, a nyílt és rejtett ellenségesség az irigy, hatalmi fölényre törekvő embert nemcsak az élet örömeitől fosztja meg, de előbb-utóbb elveszti (eltaszítja magától) munkatársait, barátait, családtagjait is.

Adler szerint egyikünk sem mentes teljesen az irigységtől, jóllehet ez az érzés nem mindenkinél kerül egyformán előtérbe, nem azonos formában nyilvánul meg, s nem feltétlenül káros és visszaszűrő minden esetben. A hatalomra és fölényre törekvő embert az irigység mindig arra ösztönzi, hogy a másiktól valamit elvegyen, másokat valahogy megrövidítsen, megbántson, besározzon, fájdalmat okozzon. Az irigység azonban – mondja Adler – nemesebb lelkületű embert olyan cselekedetekre ösztönözhet, amelyek a társadalmi egyenlőtlenség kiküszöbölésére, embertársaink ügyének előmozdítására irányulnak. Az, hogy az irigység ki-ben milyen formát ölt, attól függ, hogy a hatalmi törekvés és a közösségi érzés milyen arányban keveredik az emberben, melyik a meghatározóbb motivációs erő benne.

Adler persze, mint a kérdés legkiválóbb szakértője, tisztában van azzal, hogy az irigy hajlamokat és ösztönöket nem tudjuk a világból eltüntetni, s hogy ritka kivételnek számít az az ember, akit csakugyan a közösség szolgálata hevít, és nem a hatalom és fölény megszerzése foglalkoztat. (Alfred Adler, Emberismeret. Göncöl Kiadó, Budapest)

BIBLIAI PÉLDÁK

Azt, hogy az irigységre való hajlam milyen mélyen gyökerezik az ember ösztöneiben, hogy az emberi civilizáció milyen generikus problémájával állunk szemben, a Biblia is tanúsítja. Káint az irigység, a testvéri féltékenység helyezi szembe Ábellet. Józsefet szintén féltékenység és irigység miatt dobták kútba, majd adták el testvérei. Mózes teremtésről szóló könyve ismételtelen visszatér az irigységre, és a súlyának megfelelően foglalkozik a kérdéssel.

Az írott történelmi emlékek alapján határozottan állíthatjuk, hogy ezek a példabeszédek mint intelmek nem érték el a kívánt eredményt. Nyilvánvaló, hogy a korábbi évtizedek is a hatalomért való versengés jegyében teltek el, amit vér és kegyetlenkedés kísért. Az erősebbek nemcsak hogy maguk alá gyűrték a legyőzötteket, hanem jószerével kiirtották vagy rabszolgává tették őket.

Az emberek lelki-érzelmi beállítódásukat tekintve ma sem különböznek e tekintetben a korábbi évezredek emberétől. Mivel az evolúciós folyamat az ember esetében a hatalom birtoklásáért folytatott küzdelemben öltött formát, nehéz lett volna túllépni az ezzel járó érületen. Ahogy ma sem lehet könnyen fölébe kerekedni a szüntelen tusakodásnak és rivalizálásnak. El lehet persze merengeni azon, hogy a sok róka-lelkű között vannak nemes lelkületű emberek is, akik mentesek az irigységtől, a hatalomra és fölényre való törekvéstől, akik a közösségnek hasznos tevékenységekre áldozzák egész életüket. Ők azok a kivételek, akik lelket, szeretetet, vigaszt, gyógygyerőt próbálnak nyújtani másoknak. Mindaddig, amíg az irigység, a gyűlölet el nem gáncsolja és el nem tiporja őket. Mert a tömegember mindig tekintettel a közösségi érzésre: aki lemond a hatalom gyakorlásáról, azt a csöcselék menthetetlenül elgázolja.

Egyedül vagyunk, magunkra utalva egy törtető, ellenséges világban, amelyben nincs igazi együttérzés, nincs igazi közösség, nincs hasznos teljesítményekhez kötődő értékrend, csak hamis látszat. Aki érvényesülni, boldogulni akar az életben, vagy akár csak a felszínen maradni, annak meg kell küzdenie a pozíciójáért és a vele járó hatalomért. De pusztán létünk miatt is konfliktusba keveredhetünk másokkal. Mégsem tehetünk mást, csak azt, amit Adler javasol számunkra. Ha már nem tudjuk irigy hajlamainkat és ösztöneinket a világból száműzni, legalább próbáljuk a közösség hasznának a szolgálatába állítani. Ha ez nem megy, legalább annyi tapintattal legyünk mások iránt, hogy ne akarjuk az irigy emberek indulatait próbára tenni, provokálni.

Minden konfliktus alapja a hatalomért való vetélkedés. Még a szerelmi, családi viszályok hátterében is ott munkál a hatalomvágy, a másik uralásának, befolyásolásának, illetve önmagunk értéknövelésének az igénye. Ezek a belső mozgatórugók vagy motivációs erők alapvetően rányomják bélyegüket az ember viselkedésére és természetére. Az élet harcában tisztában kell lennünk azzal, hogy a civilizáció vékony máza alatt meglehetősen barbár indulatok munkálnak.

Dr. HÓDI Sándor